

Az Európai Unió és a nyelvek

Lingua francák, regionális lingua francák,
anyanyelvek és a német nyelv

Első tézis: miért nincs humánstratégiája az Európai Uniónak? • Második tézis: mi az EU célja? • Harmadik tézis: a nyelvismeret ma már szociális kérdés • Negyedik tézis: a kulturális diverzitásról • Ötödik tézis: Európa emancipálódásáról • Hatodik tézis: a német kultúra és a német nyelv emancipálódásáról • Hetedik tézis: a német nyelv és kultúra közép-kelet-európai és magyarországi szerepéről

---

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Engedjék meg, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nevében szeretettel üdvözöljem a konferencia résztvevőit, a diplomáciai testületek tagjait, germanistákat és az olyan egyszerű embereket, mint én is vagyok, akik csak szeretik a kultúrát, csak szeretik Európát, csak szeretik és becsülik a német kultúrát.

Ennyit szerettem volna mondani a formalítások szellemében mint házigazda, az MTA elnöke. Ezután viszont engedjék meg, hogy mint a konferencia egyik résztvevője, néhány vitakérdést bocsássak, tézisszerűen fogalmazva, 7 tézis formájában: Európai Unióról, európai kultúráról, európai nyelvekről, német kultúráról, német nyelvről.

ELSŐ TÉZIS: MIÉRT NINCS HUMÁNSTRATÉGIÁJA AZ EURÓPAI UNIÓNAK?

Az EU, ismeretes módon, az európai szén- és acéltrösztök szerveződé-
séből nőtt ki. Ma már elmondhatjuk: az Európai Uniónak 40 éves elő-
történet után van politikai-igazgatási szervezete (komisszió, adminiszt-
ráció, parlament, választási rendszer stb.), alapjaiban készen áll (gon-
doljunk csak Maastrichtra, 1992), van védelmi-stratégiai szervezete
(gondoljunk a NATO kiterjesztésére), készen áll a gazdaságpolitikai

*Az EU
kialakulása*

2001. március 30. Bevezető előadás „A német nyelv szerepe” c. nemzetközi konferencián. Az Európai Unió 2001-et az európai nyelvek évének nyilvánította. Az első nagy nemzetközi konferenciát Budapesten tartották a német nyelv jövőjéről, az MTA dísztermében.

konstrukció (ipar- és agrártermelési normatívákkal, Európa Bankkal, az euró bevezetésével, 1999), sőt van már az EU-nak környezetpolitikája, és formálódik tudománypolitikája (elsősorban a termeléshez kötődő kutatási ágazatokra koncentrálva).

És az emberek?

De elfeledkezünk, hogy az Európai Unióban emberek is fognak élni, akiknek nem csak védelmi, termelési és igazgatási-rendészeti problémáik lesznek.* A jövő Európai Unióban élők nemcsak ipari termékeket és élelmet produkáló egyedek, nemcsak katonáskodó vagy szavazó individuumok, hanem érző, gondolkodó, az életet szellemileg is élvezni akaró emberek. Akiknek van kulturális, érzelmi világuk is. Emberek, akik mozognak a kontinensen, akiknek be kell illeszkedniük új közösségekbe, törököknek, lengyeleknek, magyaroknak Nyugat-Európába, németeknek, angoloknak, franciáknak Kelet-Európába. Mindez konfliktusokat vált ki a jövevények és a hagyományosan kialakult szokásrendek között. Mindezzel egy időben zajlik a termelési-kulturális globalizáció, az információs forradalom, a kulturális kommunikáció eszközeinek (komputer, tévé, telefónia) forradalma, amely az érintkezéskultúra új formáit alakítja ki.

Az EU-nak nincs kultúrpolitikája?

Ezért az EU-nak azzal is foglalkoznia kell: *milyen nyelveken fognak beszélni az emberek*, milyen legyen a kontinensen létező képzési-utóképzési rendszerek koordinációja. És mindezek után választ kell majd adni a kérdésünkre: lehet-e az oktatás-, kultúrpolitikát lényegében csak nemzetállami szinten működtetni?**. Miért nincs az EU-nak kultúrpolitikája? Máig hiányzik az EU-ból egy humánpolitikai koncepció, egy humánpolitikai vízió. Ha az EU költségvetésére tekintünk, e költségvetésben is láthatjuk a humánpolitika hiányát: megdöbbentően kicsi a ráfordítás (néhány százalékos) az oktatásra, nyelvi programokra, nem beszélve arról, hogy a modern értelemben vett kultúrpolitika is szétaprózódik az EU rendszerében némi oktatásra, ifjúságpolitikára, médiapolitikára. Teljesen eltávolodik az EU a hagyományos európai politikai struktúrától, amelyben a 19–20. században a kultúrpolitika igen fontos helyet foglalt el. Azt is mondhatnánk: Európa 19–20. századi emelkedésének egyik titka a színvonalas oktatás- és kultúrpolitika kiépítése volt.

Életminőség

Az adófizetők pénzéből igenis törődni kell az életminőségnek nemcsak az anyagi, hanem értelmi-érzelmi tényezőivel is. (Zárójelben hadd tegyem hozzá: nem vagyok biztos benne, hogy ezen a téren is feltétlenül másolni kell az amerikai politikát, amelyik a kultúrát alapjában az egyén dolgá-

* 1998. július 4. „Emberközpontú Európa-politika, emberközpontú tudomány”; 1999. június 21. „Európának nincs humánstratégiája”.

** 1999. október 1. „Öt kérdés az Európai Unióról”.

nak fogja fel.) Ezért is csak örülni lehet annak, hogy az EU a nyelvek kérdését napirendre tűzi, ösztönöz konferenciákat, aminek eredményeként egy európai uniós nyelvstratégia rögzülhet.

MÁSODIK TÉZIS: MI AZ EU CÉLJA?

Az Európai Unió mint igazgatási egység első számú célja nem lehet szerintünk más, minthogy igazgatási-szakigazgatási eszközökkel segítse a területén élő polgárok versenyképességét. A 21. század visszavonhatatlanul a globalizáció százada lesz, ami azt jelenti, hogy minden falu, iskolaterem, sőt dolgozószoba a világverseny részévé válik.* Az információs forradalom egyelőre csak ipari-technikai forradalomnak látszik, de hamarosan látható lesz: itt egy világméretű kulturális forradalomról van szó. Egyrészt műveltséganyagunk modernizálásáról, másrészt az egész érintkezéskultúra átalakulásáról. Aki nem tanulja meg a modern információs technikát, aki nem sajátítja el az új érintkezéskultúra alap-elemeit, az elbukik ebben a világversenyben.

Az EU célja

HARMADIK TÉZIS: A NYELVISMERET MA MÁR SZOCIÁLIS KÉRDÉS

Mi köze a versenyképességnek a nyelvekhez?

Ahhoz, hogy a globális tudásanyaghoz hozzáférhessünk, szükséges a *világnyelv* vagy *világnyelvek* ismerete. Jelenleg az angol látszik az egyetlen világnyelvnek, noha megerősödik újra és újra az eszperantó tábora. (Ez utóbbiak érve: az eszperantó könnyebb – pontosabban szólva – könnyebb magas irodalmi szintre jutni benne, mint az angolban.) Csak hát az angol mögött a világ legdinamikusabb gazdasági és katonai nagyhatalma áll, és ez az anyagi érdek eldönti a teoretikus vitákat, behozhatatlan előnyt biztosítva az anyanyelvű angoloknak, mindenekelőtt az amerikaiaknak. Kereskedés, diplomácia, tudomány, informatikai rendszerek világszintű működtetése ma már angol nélkül elképzelhetetlen. Ezek tények, nem pedig érzelmek kérdése.

*Világnyelv,
lokális
lingua franca*

A világnyelv mellett ugyanakkor szükséges a *lokális lingua francák* ismerete, amilyen az angolon túl a francia, a spanyol, az orosz, az arab, a kínai, a német. (Erre még visszatérünk.)

Ezekről az igazságokról mindenki beszél, ez ma már a politikában, sőt a sajtó szintjén is amolyan közhely. Sajnos, az EU szintjén nagyon keveset teszünk viszont azért, hogy a lingua francák oktatása, használata erősödjék. Kérdés, hogy ráhagyhatjuk-e csak az individuumra az idegen

*Sok a beszéd,
kevés a tett*

* 1999. április 1. „Európa és polgárai, politikusai. (Mire jó az Európai Unió?)”.

A MAGYAR ISKOLÁKBAN KÖTELEZŐ TÁRGYKÉNT IDEGEN NYELVET TANULÓK SZÁMA, 1999 (%)					
Iskolafajta	Angol	Francia	Német	Orosz	Egyéb
Általános iskola	47,0	1	49	0,9	2,1
Gimnázium	44,0	8	36	1,0	11,0
Szakközépiskola	51,5	3	43	0,6	1,9
Felsőoktatási intézmény (nappali tagozat)	39,0	9	30	4,0	18,0
Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1999. KSH, 2000. 236. o.					

nyelv tanulásának belátását. Nem kellene az uniós tagállamok iskola-rendszerében az idegen nyelvek kötelező oktatását ugyanúgy erőszakkal erősíteni, mint ahogy például előírjuk a paradicsom formájának, méreteinek követését?

Az idegen nyelv szükségessége – közhely! Sajnos kevesebbet beszélünk az anyanyelv fontosságáról.*

*Anyanyelvek
modernizációja*

A lingua francák *közvetítő nyelvek*. Az igazgatás, a kereskedelem, a személyes turizmus, a tudomány, a szakmák érintkezési eszközei. Egy ideig sokan azt hitték, ezek a világnyelvek kiszorítják az anyanyelveket. Azt hittük, 2000-ben az Alföldön minden kisgyerek már angolul vagy németül fog érettségizni. Nem így történt, és Németországban, Kínában sem így történik. Világos lett: a modern technikát, az új világ bonyolult társadalmi-világnézeti konfliktusait az ember csak anyanyelvén érti meg. Érzelmi világát kiteljesíteni anyanyelven fogja a jövőben is. Ezért tehát a kis nyelveket is modernizálni kell. Ha nem lesz magyar vagy szlovák vagy román stb. nyelven modern fizika-, kémia-, biológiaoktatás, vagy nem lesz szépirodalom, verskultúra, akkor az alföldi, a regáti vagy kárpátaljai kisgyerekek már hatéves korukban szociális hátrányba kerülnek az amerikai vagy más nagy kultúrába született kisgyermekkel szemben a holnap világversenyében. Ma már nem a kis nyelvek eltűnésének veszélye fenyeget, hanem az, hogy a kis nyelvek konzerválódnak.

*Szociális
diszkrimináció
a nyelv alapján*

A másik veszély: *egy nyelvi alapú szociális diszkrimináció*. Kiemelkedik egy felső középosztály, amelyik egy modern fogalomvilággal rendelkező, korszerű világnyelvet vagy világnyelveket beszél, azon ír, gondolkodik, és kialakul egy kulturálatlan tömeg, amelyik csak a modernizálatlan, szubkultúrába süllyedt anyanyelvet bírja. Ennek elkerülésére

* 1997. június 30. „A magyar nyelv jelene és jövője”.

az eszköz: egyrészt a kis anyanyelvek modernizálása, másrészt a világnyelv, illetve a lokális lingua francák oktatásának erősítése költségvetési pénzből.

És itt ismét az EU céljaihoz érkezünk vissza: a kontinens társadalmi versenyképességének kérdéséhez. Európa emelkedésének egyik titka volt mindig az – a 16–20. században –, hogy az elit- és a tömegkultúra nem szakadt szét. (Szemben a kínai, arab és más kultúrákkal.)* És ebben a zsidó-keresztény életelvek követése és a görög–latin demokratizáló írás-, olvasáskultúra segített bennünket. A 21. század legyen az emberminőség százada. Amikor a technikai eszköztár 20. századi fejlődéséhez, a homo technicus, a homo oeconomicus mellé felzárkózik majd a homo ludens. Lehetőséget ad erre éppen az új érintkezéstechnika forradalma. Ma már az USA-ban, Kínában egyaránt látják, hogy a chip-korszak a tömegműveltség emelkedését igényli. Azért bírálják saját oktatási rendszereiket, mert az elit- és tömegműveltség elszakadt egymástól. Európát csak most fenyegeti az amerikanizálódás: nem az angol nyelv térhódítása a veszély, még kevésbé az amerikai elitkultúra beáramlása (sőt, ezt kevésnek tartjuk!), a veszély az amerikai primitív, kommerciális kultúra hódítása és az, hogy szociálisan-kulturálisan amerikai módra szétszakadnak az európai társadalmak.

A demokratizáló írás- és olvasáskultúra

Az európai kiegyensúlyozott tömegműveltség hagyományát kell újraerősítenünk, aminek első számú feltétele a nyelvi érintkezés színvonalának erősítése. A világnyelv, a lokális lingua francák kötelező oktatása, a feltételek előírása részben EU-, részben nemzetállami feladat. A kis nyelvek modernizálása viszont a nemzetállamok kötelessége. De e kis nyelvi kultúrák fontosságának demonstrálása az EU feladata. Ez meg is történik, egyelőre annyiban, hogy az EU deklarálja a tagállamok nyelvének egyenjogúságát.

Kiegyensúlyozott tömegműveltség

NEGYEDIK TÉZIS: A KULTURÁLIS DIVERZITÁSRÓL

A természettudományok képviselői sokat beszélnek a biológiai diverzitásról. Vagyis arról: az emberiség érdeke a földgolyó, egész természeti környezetünk élővilágának sokszínűségét megőrizni. Én legalább ennyire fontosnak tartom a *kulturális diverzitást*. Vagyis: az emberiségben több százezer év alatt kialakult sokféleséget meg kell őrizni. Európa a történelme folyamán egyedülálló kulturális diverzitást fejlesztett ki. Aránylag kicsiny területén több mint húsz egyenrangúan kiművelt nyelvi kultúra él, amelynek tagjai világszinten jutnak anyanyelvükön ismeretekhez.

A különbözőség haszna

* 2000. március 3. „Az európai történelem újragondolása”.

Ez a kulturális diverzitás nemcsak etikai, hanem materiális szempontból is fontos. Sőt, a kulturális diverzitás hasznos. A különböző kultúrák egymás mellett élése és találkozásai, igaz, konfliktusokhoz is vezetnek (mint például az állandó európai háborúkhöz), de ugyanakkor egészséges versenyhez is. A szokásrendszerek és hagyományokba rögződött sajátosságok ütközése kihívásokat is szegez szembe a másikkal, de egyben versenyhelyzetet is teremt. (Mint ahogy azt teremt ma az Egyesült Államokban is az afrikai, a spanyol, az ázsiai, az európai és a jenki gyökerű kultúrák együttélése, csak erről keveset beszélünk, hanem az egészet belefoglaljuk az ún. amerikai kultúra fogalmába. Ezt a befogadókészséget természetesen – hadd tegyük hozzá – őszintén csodáljuk.) A 21. század a mi elképzelésünk szerint a kulturális diverzitás százada lesz. Európának ez a hagyománya tehát nagyon is korszerű lehet.* De hogyan őrizhető meg, sőt fejleszthető a kulturális diverzitás?

*A nyelv
a szokásrend-
szerek őrzője*

Ezen emberi sokféleségnek a megnyilvánulási formája a szokásokban, az életformában és a nyelvekben megtalálható sokféleség. Ezek közül ma már kétségtelenül legerősebb eszköz a nyelv, ami a kulturális (etnikai, vallási) sokszínűség hordozója. Ezért tehát a sokféle anyanyelv megőrzése a kulturális diverzitás megőrzésének eszköze. De mint láthatják, én nem az anyanyelvek konzerválását tartom elérendő célnak, hanem modernizálását. És természetesnek tartom, hogy az anyanyelvek, éppen a lingua francák révén, állandó kapcsolatban vannak egymással. Folytonos interferencia áll fenn az egyes anyanyelvek, valamint a lokális lingua francák és a világnyelv között. Legalábbis én ezt tartom ideálisnak a következő évtizedekben.

Tehát világnyelv (vagy világnyelvek), lokális lingua francák és modernizált anyanyelvek – ez lehet a 21. századi európai versenyképesség alapja. Ismétlem: nemcsak egyszerűen humánológiai alapkérdés e hármas nyelvi szintnek a kiépítése és támogatása, hanem nagyon is hasznos a jövőnk szempontjából.

ÖTÖDIK TÉZIS: EURÓPA EMANCIPÁLÓDÁSÁRÓL

*Üzleti, lokális
érdekek*

Az Európai Unió történelmének nagyobb része és alapjainak lerakása is a hidegháború korára esik. A világ kettéosztottságában Nyugat-Európa „természetes” szövetségese, az Egyesült Államok oldalán állott. Kelet-Európa viszont az ellenfél, a Szovjetunió megszállása alatt élt. Most, amikor a szovjet hatalom összeomlott, és Oroszország visszahúzó-

* 1999. június 26. „Tudomány a 21. században”.

dott történelmi határai mögé, világosan látszanak Európa sajátos kontinentális érdekei. Továbbra is természetes szövetségben él az atlanti világ egészével, de ma már ezen a szövetségen belül erősek a versenytényezők. Ma már az európai kontinens termelési bázisai egyáltalán nem ideológiai-politikai vonalak szerint tagozódnak, hanem üzleti, illetve lokális érdekek szerint. És az európai termelési és kulturális közösség nem egyszer legerősebb versenytársa éppen az Egyesült Államok vagy netán Japán, azaz a korábbi ún. szabad világ államai. Európának tehát meg kell tudni fogalmaznia a saját kontinentális gazdasági és kulturális célkitűzéseit is. Az Európai Unió újabb fejlődési szakasza Európa emancipálódásának elősegítése.*

Európa emancipálódásának első számú feltétele az európai kultúra történelmi szerepének vizsgálata. Amerikai, de kínai barátaim is gyakran kérdezik, miért nincs büszke európai ember, míg az amerikaiak, sőt a dél-amerikaiak, az afrikaiak, kínaiak rendkívül büszkék a múltjukra és a jelenükre. Válaszom erre mindig az: nálunk kritikusabb embertípus nincsen. Az ő kérdésük: miért van az, hogy míg más kontinensek világ-szemlélete alapján jövőorientált, a miénk elsősorban múltorientált, és a jogos önkritikák mellett képtelenek vagyunk a történelmünkben megtalálható előremutató sajátosságokra jövőt felépíteni?

A kérdések-válaszok azután most már az egyes európai nemzetek és közöttük mindenekelőtt a németek kultúrájához és e kultúrák értékeléséhez vezetnek. És ahhoz a tényhez, hogy tankönyvekben, sőt filmekben Európa 19–20. századi történelme elsősorban negatív vonásokkal van ábrázolva. Európa úgy jelenik meg a 19. században a világtörténelem-könyvekben, mint gyarmatosító hatalom, amelyik kizsákmányolta az akkor még fejletlen afrikai, ázsiai vagy éppen dél-amerikai népeket.

De keveset szólnak a zsidó-keresztény kultúrkör, azaz az európai kultúrkör töretlen kíváncsiságáról, arról, hogy ez az Európa a modern technikai eszközöket, az emberi jogok becsületét és a politikai kultúrát is elvitte ezen világrészekre. Vagyis Európa szerepe az emberiség 19–20. századi történelmében nagyon is pozitív volt. Még akkor is, ha ez az európai jelenlét a világ különböző részein az európaiak uralmi pozícióinak megerősítésével járt együtt. (Ahogy a későbbi korban azután ugyanígy viselkedett az elmaradott területekkel szemben a japán, a kínai és az arab kulturális-katonai terjeszkedés is.) Vagyis: mi, európaiak, angolok, franciák, németek, hollandok, portugálok, belgák, magyarok, szóljunk csak továbbra is önkritikusan az ipari forradalmak korának gyarmatosító mozzanatairól, de legyünk büszkék arra a technikára és arra az irodalmi,

*Európa
történelmi
szerepének
újra vizsgálata*

*A „negatív
Európa”*

*Elhallgatott
pozitívumok*

* 2000. január 12. „Európai identitásról, Európa jövőjéről”.

nyelvi és közösség-szervező kultúrára, amelyet e kontinensen kifejlesztettünk, és amelyet a világ különböző részein, ha rossz eszközökkel is, terjesztettünk!* És legyünk ma őszintén kíváncsiak és befogadók az ázsiai, az afrikai, a dél-amerikai vagy éppen az arab kultúrák iránt!

*Két világ-
háború terhe
a németeken*

De a legsúlyosabb vád ellenünk, európaiakkal szemben az, hogy a kontinens két világháborút robbantott ki. És ez már teljes mértékben igaz is. Egyesek hajlandók ezen háborús konfliktusok felelősségét egy vagy két nemzetre (általában a németre) vagy az európai tőkére (itt is elsősorban a német, kisebb mértékben az angol, a francia tőkeérdekeltségre), mások ideológiai áramlatokra, kommunizmus és fasiszmus megjelenésére hárítani. Akárkinek van is igaza, e világgégek joggal készítenek önkritikára az európai kultúra mai képviselőit, mint amilyenek mi is vagyunk. Az állami háborúk gyakorlata, az emberi jogokat semmibe vevő diktatúrák és ártatlan emberek tömeges elpusztítása soha nem lehet „bocsánatos bűn”. Ezért tehát jogos az európai önkritikus magatartás.

*A bűntudat
kihasználása*

De úgy gondolom, hogy a második világháborút végre be kell fejezni. Nem lehet százmilliókat politikai rendszerek vagy kormányok megpolitikai pártok bűneiért felelőssé tenni. És főképp nem lehet az unokákat a nagyapák bűnei vagy tévedései miatt felelőssé tenni. És nem lehet azt tovább folytatni, hogy a világgazdasági versenyben az európai cégek versenytársai nap mint nap fölemlégetik az európai államok hatvan évvel ezelőtti világháborús tetteit, és ezzel próbálják meg európai konkurensüket erkölcsileg, a média segítségével, a víz alá nyomni. (Fiatalkorom élménye jut eszembe, amikor a proletárdiktatúra propagandája úgy igyekezett csökkenteni az amerikai autók és technikai cikkek presztízsét, hogy azt mondta nekünk: igen, de az amerikaiak mindennek érdekében kiirtották az indiánokat.)

És ez a gazdasági téren jelenlévő Európa-ellenesség megmutatkozik a szellemi életben is, amelynek a kárvallottja elsősorban a német kultúra.

HATODIK TÉZIS: A NÉMET KULTÚRA ÉS A NÉMET NYELV EMANCIPÁLÓDÁSÁRÓL

*Németek
és mások
felelőssége*

A második világháború és a fasiszmus, valamint a holokauszt tragédiáját nehezen dolgozta és dolgozza fel az emberiség. Érthető. És érthető az is, hogy az európai országokban létezett fasiszta mozgalmakat elsősorban – gyakran teljesen a tényekkel ellentétben – a német fasiszmusra és a német történelemre vezették vissza. Ezzel akartak a francia, az angol, a skandináv, az olasz, a kelet-európai – így a magyar – nemzeti tör-

* 2000. március 3. „Az európai történelem újragondolása”.

ténelmek megszabadulni a maguk nemzeti fasizmusainak tényétől. Ha nem is helyes és ha nem is igaz, de érthető. És még az is érthető – igaz, szintén hamisítás –, hogy a világ film- és irodalmi kultúrájába 1945 után a negatív hősök a világ minden sarkában amolyan „németes vonásokkal” voltak felruházva. Szemináriumi dolgozat témája volt, milyen tulajdonsággal rendelkeztek a világháborús filmekben a németek: embertelenség, cinizmus, magas technikai műveltség, arrogancia, mások lenézése, sőt kulturálatlanság. Ezek az ún. kollektív tulajdonságok azután átragadtak a civil témájú filmekre is, ahol ha német ember megjelent, többnyire fel volt ruházva ezen tulajdonságok valamelyikével.

De az elemzés azt is kimutatja, hogy általában a filmművészetben ezeket a „fritz”-es tulajdonságokat aggatták rá mindig a negatív hősökre. A fasizmus–humanizmus, diktatúra–demokrácia életérzés ellentétpárjából egy kultúra kontra németek ellentétpárja alakult ki. (Néhány évvel ezelőtt kezdtünk egy vizsgálatot arról, hogy a modern gyermekfilmek negatív szereplőiben, még a híres Harrison Ford-filmekben, a *Csillagok háborújában* is mennyire feltűnő a gonoszok birodalmának lefestésében a korábbi évtizedek fasiszta, illetve németekre mintázott alaptulajdonságok.) Arról már nem is beszélek, hogy a német történelemnek mindazok az elemei, amelyeket a hitleri politikai rendszer az ideológiájában felhasználott – a germán mitológiától a lutheri hagyományokon át a wagneri zenéig –, kiiktatódtak a németiség kultúrtörténetéből. A német történelem elsősorban a német fasizmus előtörténeteként jelent meg.

Ami azután már nem is érthető, az a német nyelvvel szembeni diszkriminatív magatartás 1945 után.* Mindenki előtt ismeretes az, hogy nagyon sok állami iskolarendszerben a német nyelv oktatását erőszakkal szorították vissza. Sőt, az UNESCO által elfogadott világnyelvek közé sem kerülhetett be, és az UNESCO égisze alatt rendezett tudományos konferenciák nyelvei közül is kizárták a német nyelvet. Deformitást idézett ez elő több tudományág és több szakmának a művelésében, ahol a német szaktudományos hagyomány vagy a német nyelvű szakirodalom alapvetőnek számított.

De az „utólagos antifasizmus” jogos kibontakozása deformitást idézett elő a német értelmiség egy részében is. A német értelmiség rendkívüli önkritikával vizsgálta és vizsgálja nemzete történelmét. Én ezt példaértékűnek tartom. Úgy látom, hogy a saját negatív hagyományokkal legőszintébben és legkritikusabban a németek szálltak szembe. Ismétlem: követendő magatartás mind az európaiak, mind az amerikaiak vagy akár a japánok, kínaiak és arabok számára is. Mégsem hallgathatom

*Német-
ellenesség
a közgondol-
kodásban*

*Diszkrimináció
a német
nyelvvél
szemben*

*Német
önkritika*

* 1999. május 26. „A német nyelv, a német kultúra emancipációja”.

„*Utólagos antifasizmus*” el, zavar az, hogy ez a méltánylandó önkritikus magatartás lépten-nyomon felesleges kompenzációval is párosul. Érthető, de néha már komikus volt az, amikor figyelmeztetni kellett német kollégáinkat: legalább ne tiltakozzanak az ellen, hogy mi szóba hoztuk a német kitelepítések, a kollektív felelősségre vonás jogtalanságát a második világháború után! Az elmúlt 15 év egyéb esetei közül talán csak még egyet említek. 1999-ben Budapesten rendeztük az első Tudomány Világkonferenciáját. Mint a rendezőbizottság elnöke, kértem az UNESCO-t, hogy a konferencia hat világnyelve mellett a német is lehessen hivatalos nyelv. És ehhez először a német diplomáciai testület kollégáit kellett meggyőzni, hogy mégis rendjén ez a diszkrimináció a német nyelvvel szemben.

A német kultúra emancipációja Úgy gondolom, Európa emancipálódásának egyik feltétele a német kultúra emancipálódása. A germán vasművesség, a germán faluközösség előremutató szerepének megmutatása éppen úgy, mint a középkori német szövetségi területszervezési hagyomány, a vallásmegújítás, a dráma, zene, természet- és társadalomtudományok hagyományainak visszaemelésé Európa kultúrtörténetébe, és e hagyományanyag felhasználása a közös európai jövő építésében, és egyúttal a német nyelv beemelése a világnyelvek közé. Örömmre szolgál, hogy éppen a mai konferenciánk szerint is ez az évtizedes, sok kis csatateréken megvívott harc végül is győzelemmel zárul, és ma már a német nyelv szerepéről beszélhetünk az európai együttélés kikovácsolásában.

HETEDIK TÉZIS: A NÉMET NYELV ÉS KULTÚRA KÖZÉP-KELET-EURÓPAI ÉS MAGYARORSZÁGI SZEREPÉRŐL

Német telepések A németek az Okcident keleti határterületén helyezkedtek el, és így természetesen 1500 éve állandó érintkezésben voltak a keleti határokra elhelyezkedő szlávokkal, magyarokkal vagy az éppen a régióba betörő és hosszú ideig itt tartózkodó törökökkel. Természetes, hogy az Északi-tenger és az Adria-, illetve a Fekete-tenger háromszögében a német telepések újra és újra kiáramlottak a 10-től a 19. századig. Ezek a területek munkaalkalmat kínáltak, és szakképzett földműves, iparos vagy éppen katonáskodó munkaerőt igényeltek. Mindenki előtt ismeretes, hogyan alakultak ki a Baltikumtól a Kárpát-medence déli csücskéig, a mai Romániáig, illetve Jugoszláviáig a különböző német telepes-csoportok. Sőt, ismeretes az is, hogy a 20. századig a térség városi kultúrája nagyon erősen német kultúra volt: a telepések nemcsak a szerszámaikat hozták magukkal, hanem közösség-szervezési formáikat és nyelvüket is. (A magyar fővárosban, Budapesten az 1870-es években a lakosság több mint 70%-a beszélt németül, és a lakosság nagy része magát német anyanyelvűnek vallja.)

A német nyelv e térségben egészen 1945-ig az első számú világnyelv volt, egyes szakmákban pedig szinte a kizárólagos világnyelv szerepét töltötte be. Mondanom sem kell, hogy a térségbe beáramló szőlőműveseknek, esztergályosoknak vagy éppen sörfőzőknek, műszaki tisztviselőknek eszük ágában sem volt a német nemzeti eszme győzelemre juttatása, ahogy azt a német nacionalista és fasiszta ideológia, a Drang nach Osten ideológiája 1930–45 között hirdette, mert történelmi alapot kívánt teremteni a Harmadik Birodalom aktuális keleti terjeszkedéséhez. De természetesen az sem igaz, amit a háború utáni utólagos antifasiszta ideológia állít, hogy ugyanis ezek az emberek a német imperializmus és a germanizálás „előharcosai” lettek volna. Ez is ideológia volt 1945-től máig. Az ideológia egyik forrása a német fasizmus kelet-európai rombolása okozta fájdalom történelmi visszavetítése volt: a kelet-európai kis népek lerohanása és az itteni népirtások fölött érzett fájdalom. De volt egy másik, legitimáló forrása is: ez a történelemben visszavetített németellenesség a térségbe 1945 után benyomuló orosz nagyhatalom érdekeit szolgálta.

A germanizálás előharcosai?

1990 után – ma már láthatjuk – új fejezet kezdődött a térség népeinek és a németiség kapcsolatának történelmében. A szovjet zóna összeomlása, a megszállás megszűnése után napirendre került a térség szorosabb kapcsolódása az Okcidenthez, azaz visszatagozódásunk Európába. A nyugat-európai népek és az Egyesült Államok sokat ígértek, és a politika, valamint a védelmi politika (NATO) szintjén sokat is tettek. (Különösen az Egyesült Államok volt aktív e téren.) De a mindennapok szintjén egyedül a német értelmiség és a német középosztály volt az, amelyik szívósan figyelt a kelet-európai térség belső társadalmi problémáira. Míg a multinacionális cégek mozgási rádiusza globális – ezek között nagy számmal találhatjuk az Egyesült Államokat és a távol-keleti informatikai cégeket is –, addig a térségben létrejött közös kisvállalkozás (joint venture-ök) több mint 80%-a a szomszédos nyugati területekről, német, osztrák területről származik.

A szovjet megszállás után

Vagyis: ismét működésbe léptek az évezredes mechanizmusok. Szó sincs német imperializmusról, szó sincs Drang nach Ostenről, hanem egyszerűen emberi, gazdasági érdekekről és hozzájuk kapcsolódó folyamatos kulturális interferenciáról van szó.* (Amihez hozzáfűzhetjük: ez természetes is, hiszen a kisvállalkozások földrajzi rádiusza eléggé meghatározott.)

Érdek és kulturális interferencia

A Kelet-Európában élő népek számára tehát a német nyelv a 21. század lokális lingua francája, és a német kultúra az egyik természetes közvetítő és testvérkultúra. A térségünkben élő (még ki nem telepített)

A német: lokális lingua franca

*1999. április 8. „Közép-Kelet-Európa-ismeret a világban”.

németség az egyik pillére lehet ennek a megújuló közép-európai német kultúrának. Ehhez viszont az szükséges, hogy a térség értelmisége és politikai középosztálya véglegesen leszámoljon a németellenes beidegződöttségekkel, és tudja megkülönböztetni Goethe, Schiller kultúráját a *Mein Kampf* követőitől.

E szellemben kívánok a konferenciának eredményes munkát és jó vitákat, mert ne felejtsek: a hagyományos német kultúra – a reformáció lényegében ezt fogalmazta meg – egy csodálatos, állandóan vitatkozó magatartásra alapozódik!

*Megjelent: Magyar Tudomány, 2001/7. 853–860. old.;
Ezredforduló, 2001/2. 22–27. old.*

*Németül: „Die Europäische Union und die Sprachen”
(Weltsprachen, regionale Lingua franca, Muttersprachen
und die deutsche Sprache.)*

*In: Die deutsche Sprache und die EU aus ungarischer Sicht.
Begegnungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest. Band 14.
(Hrsg.: Ferenc Glatz) Bp., Europa Institut Budapest, 2002. 9–20. old.*